

alapján a meséinkben található csodás elemek régiségét, sőt ősi voltát ezek után kétségbevonni többé nem lehet: egyszersmind erős támaszt nyújt arra nézve, hogy *a mesék és a primitív törzseknél meglévő mondák, szokások egyezését se tekintsük véletlen hasonlóságnak* (ily hosszú sorozata a megfeleléseknek amúgy sem lehet véletlen), *hanem egyenes összefüggést lássunk közöttük, egyikből származtathassuk a másikat.*

Kissé terjengőssé vált exkurzióink mindezzel annak akarta megbízható igazolását nyújtani, hogy a Jávorfában fennmaradt meseelem: a sírból kinőtt fa és annak később emberré levése mennyire ősi motívum, melyet tehát a típus egykori összeállítója szintén nem találhatott maga ki, hanem ebben is előtte ismert motívumot használhatott csupán fel.

Vizsgálódásunk eddig elért eredményei szerint a Jávorfameze első három motívuma: 1. a bekezdő történet, amely keleti eredetű, 2. a testvérgyilkosság, 3. a sírből termett növény (nád), amely a gonosztett leálcazója lesz, — mindannyi *korábbi* keletkezésűnek mutatkozik az egységes mese kialakulásánál; ezeket tehát a típus első elgondolója nem maga képzeletéből termelte ki, hanem készen kapta s csak mozaikszerűen új csoportosításba állította össze. Még egy mozzanat megtárgyalása marad hátra. Mesénk szerint a növény *eredeti* fordulattal, közkeletű népmesékben elő nem forduló módon — s ezért vált külön típusú — leplezi le a *letttest*: *hangszer* készül belőle és ily alakban énekli el a bűnesetet. Vajjon fellelhető-e ennek is valamely őseredeti nyoma, vagy ezt már csakugyan a megszerkesztő invenciójának kell-e betudnunk?

(Befejező közlemény következik.)

Solymossy Sándor.

ÁRGIRUS NÓTÁJA.

I.

Híres zenész nemzet vagyunk a világ előtt. Több mint száz éve emlegetik a magyar zenét mindenfelé. Nehol hajlandók azt hinni, hogy Magyarországon minden második ember muzsikus. Pedig kevés országban tapasztalható, különben műveltebb köröknek akkora közömbössége a zene iránt, mint nálunk. Messze vagyunk még attól is, hogy a zenetudás elemei az általános műveltséghez számítsanak. Nagy kárát látja ennek a magyar zene. De a magyar műveltség „zenétlensége” tudományos téren is károsan érezteti hatását. Alig jövátéhető mulasztás, hogy a népdalkutatás annyi időn keresztül nem törődött a dallammal. Régi daltalaink egy része így örökre elveszett. A gyűjtemények dallam nélkül jelentek meg s ezáltal egyrészt előmozdították a dallamok csereberélését, másrészt megnehezítették a népdal műfajbeli mivoltának felismerését.

A görögöknek Aristoteles idejében még nem volt külön szavuk az ének nélküli versre, nekünk már nincs külön szavunk az énekes lírára: annyira bent élünk az énektelen vers korában, annyira lefoglaltuk ennek megjelölésére az énekes vers régi műszavait.

A XX. század emberének a vers: olvasmány. Csak szemmel vesz részt

benne, hangtalanul. Még a hangos olvasás is ritka. Csak a paraszt tart ma is ott, ahol a régi görög. Neki szöveg és dallam elválszhatatlan egység. Énekszó nélkül még elmondani sem tudja a verset, annyira együtt él számára e kettő.¹ Ebbe az állapotba nehezen éli bele magát a mai könyvolvasó művelt ember. A lírára nézve mégcsak elfogadja. Pedig nemcsak a lírának volt nélkülözhetetlen alkotó eleme a dallam. Tudjuk, hogy Homerosztól a Kalevaláig minden naiv epikát énekeltek. Dallamnélküli, olvasásra szánt epikus művek az irodalmak fejlődésének csak későbbi fokán jelentkeznek. Tudjuk, hogy a mi históriás énekeinket még mind énekeltek, Tinódi dallamszerző is volt. Csak könnyen megfélekedünk róla. Pedig a históriás ének némely stílusbeli sajátosságát a dallam figyelembevétele nélkül csakúgy nem érthetjük meg teljesen, mint régi líránkét vagy a népdalét. Ami belőle elterjedt, élő előadásban terjedt, amit belőle a néphagyomány megőrzött, dallamostul őrizte meg. Főnmaradását támogatta ugyan a nyomtatvány: de a hagyomány igazi hordozói könyv nélkül, énekszóban vették át és adták tovább.

Hogy Argirus históriája nemcsak mint olvasmány, de mint eleven ének maig megélt a nép közt, 1914 tavaszán, bukovinai gyűjtőutamon, Istensegitsben, tudtam meg. Egyik öreg énekesem valami régi dalba kezd. A többiek megállítják azzal, hogy „nem ez a nótája“. Némi vita után ráhagyta, hogy „ez Árgyilusé“. Elmondták, hogy hosszú téli estéken, tollfosztás közben szokták énekelni; megneveztek, aki többet tud belőle. Valakinél könyvben is látták. Meggyőződhettem arról, hogy Istensegitsben és a szomszéd Hadikfalván még azok is ilyen néven ismerik a dallamot, akik a szövegből semmit sem tudnak. Ismerik a cigányzenészek és furulyás pásztorok is. Mivel hivatalos dolgom miatt fordulnom kellett, hosszabb szövegét és nyomtatott vagy írott példányát nem sikerült már kapnom, be kellett érnem az itt közölt töredékkel. Ez az ismert 1763-iki kiadástól egybenmásban eltér.² Tehát vagy más forrásból ered, vagy a néphagyományban elváltozott szöveggel van dolgunk. Annál sajnálatosabb, hogy a bekövetkezett világfelfordulás mindmáig s talán örökre lehetetlenné tette a töredék kiegészítését.

Quasi recit. Poco rubato. $\text{♩} = 66-96$.

Bűj - do - sik Ar - gyi - lus he - gye - ken völ - gye - ken,
 Er - dón s kő - szik - lá - kon, s ki - et - len he - lye - ken.
 Bűj - do - sik e - gye - dül, csak egy i - na - sá - val,
 Kít el - vi - ve ú - ti tár - sá - nak ma - gá - val.

¹ L. Goethe „An Lina“ c. versét.

² V. ö. Magyar Könyvtár 578. sz. 20—21. lap.

Az tekete város felől tudakozik,
De még arról senki nem es értekezik.

Egy kis füstöt látá egy hegy oldalában
Ahoz menni jónak itili magában.
Csakugyan béméne szerenesét próbála,

Mikor a barlangnak szélére eljuta.
A barlangban ottan egy nagy embert látá.
A nagy ember kérdé, kiesodák vónának?
Zeng a főd hangjától az ő nagy szavának.

(Istensegits, 1914. ápr. Énekelte Szentes Máténé 45 é.)

A dallamot már ismertem. Nyolc évvel előbb jegyeztem le először s azóta több változata került elő. Nyomatott gyűjteményeinkben tudomra nincs meg. De van némi nyoma, hogy a XIX. század elején még a műveltebbek is ismerték.

Verseghy „Rikóti Mátyás“-ában (1804. szöve. 7. l., dallam 187. l.) szerepelteti, mint egy komikus kántori búcsuztató dallamát. Innen közli Bartalus (Magyar Orpheus. 1869. 39. l.) ezzel a megjegyzéssel: „szöveg s zene Verseghytől“. Pedig ha Verseghy egyéb dalai nem ébresztettek benne kétséget szerzősége felől, feltűnhetett volna neki az a körülmény, hogy Horváth Ádám kéziratos gyűjteményében kétszer is szerepel ez a dallam, régi népi szövegek fölött. Először (292. sz.) a „Kebelembe buvék egy nagy áspiskigyó“ balladája, másodsor (300. sz.) az „Amott kerekedik egy fekető felhő“ fölött. Ezzel a szöveggel 1914-ben a Szilágyságban jegyezte föl Lajtha László. A népnél másutt különféle régi szövegekkel forog. Verseghy közléséből azt sejtethjük, hogy kántori búcsuztató dallamul is szolgált.

Lehetséges-e, hogy ez volt Argirus nótája a XVI. században is? Ez volna-e az „Oly búval bánattal az Aeneas király“ nótája, melyre az Argirus kiadásai és nemrég előkerült legrégebb (1618-i) kézirata hivatkoznak?¹ és amelyet még egyes ref. egyházi énekek is magukénak vallanak?²

„Gyakran gondolkoztam — írja Arany János (A nemzeti versidomról, VI.) — minő mértéket adhattak vissza azon dallamok, amelyek szerint régi hegedőseink az epikai költeményt éneklették. Egy része azoknak, kétségkívül, megegyezett a mostan is divatos lírai formákkal, mert ez utóbbiakat elég sűrűn felleljük a régi elbeszélő darabokban: de hogy éneklették, például, az alexandrin sort? Erre nézve egy régi dallam jut eszembe, mely, Gyöngyösi szövegére alkalmazva, hihetően ama korból ered, midőn még nálunk az epikai költeményt éneklették, mire kevésbé változatos, inkább recitativ jellemmel bíró, melodiája is mutatni látszik. E dallam következő mértékét adja a sándorversnek:

¹ J. Ethnographia 1914, 305. l.

² Sárospataki Füzetek 1864. 439. l. Az „ad notam“ Huszti Aeneisére utal, de nem a kezdetére, hanem a „Harmad rész“ 41. versszakára (az 1582. kiadás Eij és F közti jelzetlen, tehát E IV. lapján), amelytől kezdve úgy látszik, önállóan is szerepelt. Az Aeneis többi része más nótákra ment. Címlelapján: „Ezzen Notára: Iollehet nagy Sokat Szoltunk Sandorrol &“ IV. része „Ezzen notára Im mint nyomorodám.“ V. része „Sok királyok-ról Czáfzár & nótaiára“.

— — — — —
 Keménynyel | csendesen || ballag pari- | pája.
 Két sütés- | sel jegyes || a jobbik po- | fája,

— — — — —
 Oláhorszá- | gi ló || mutatja for- | mája,
 Tajtékos zab- | lóját || rágdogálja | szája.

(A Phoenixből.)

Hasonlóképp vitéz Kádár István históriája, az utcán hegedülő koldúsok (egy-
 kori hegedősök?) szájában, e trivialis dallam mértékét tartotta fenn:

— — — — —
 Főlemelé | Kádár | zemeit az | égre.
 Mondván: Uram | Jézus | jövel segít- | ségre.

Vajha mielőbb birhatnók új kiadásban Tinódi dallamait, hogy azokból is a
 magyar, főleg eposzi versidomra valamit elvonhatnánk!⁶

Megtudjuk ebből, hogy még Gyöngyösit is énekre fogta a régi hagyomány-
 hoz ragaszkodó szokás. Ez azonban már csak kivétel lehetett. Nincs is adatunk
 rá, hogy Gyöngyösiből hosszabb összefüggő részeket énekeltek. Ő maga nyilván
 már olvasásra szánta műveit, nótát sem jelez hozzájuk.

Amit Tinódinak azóta megjelent dallamaiból elvonhatunk, nem ad kielégítő
 választ Arany kérdésére, különösen, mert a ritmusuk semmiben sem különbözik az
 Arany idézte dalokétól, sőt még egyformább. A Tinódinál található 12-es meló-
 diák, számszerint nyolc,¹ ugyanis egynek kivételével állandóan 4 + 2 tagolást
 mutatnak. Míg az egyik Arany-féle dallam (l. Bartalus III. 5. 1., 3. sz.) 3 + 3-ast
 is vegyit közé.

Nem különbözik tőlük, ugyancsak egynek kivételével, többi XVI. századbeli
 12-es melódiánk tagolása sem, amelyeket Mátray a Hoffgreff-gyűjteményből adott ki.

Így hát azt kellene hinnünk, hogy a 12-szótagú versekben irt epikus dal-
 lamaink ütemezése örökös egyhangú o o o o — — volt. Ilyen ritmusra szorítva,
 énekelve, sokat emlegetett döcögős verselésük valósággal tűrhetetlené válik a
 mai fülnek.

Lássuk, milyen a mi Argirus-nótánk ritmusa? Bár a kótajelzés a recitáló
 ritmus apró, irracionális eltéréseit nem képes feltüntetni, első tekintetre feltűnik, hogy
 a verssorok 6-ik szótagja nem jelent megállapodást: sem nem hosszabb a többi-
 nél, sem szünet nincs utána. Az első sorban látható zárójeles fermáta azt jelenti,
 hogy azon helyen *néha* van egy kis nyújtás. De többnyire nincs és úgy érzem,
 hívebben tüntetem fel ennek a ritmusnak, a sok változat és a rokon 12-es dallam-
 típus megfigyeléséből bennem leszűrődött képét, ha a többi soron nem jelzem a
 kivételes nyújtást. A jellemző az eftéle 12-és előadásában, amit a kótakép, ameny-
 nyire lehetséges, föl is tüntet: hogy a 6-ik szótagon nincs megállás, az 5-ik és
 6-ik szótag nem lassúbbodik meg, a 7-ik nem kap új hangsúlyt, hanem simán,
 észrevétlenül csatlakozik a 6-ikhoz. A 12 szótag közel egyforma sebességgel pereg

¹ Ezekből négy tisztán 12-es sorokból áll, négyben a strófák 4-ik sora 13-szótagú.
 Ötödik, tisztán 12-esekben irt művének, Jázon és Medeá-nak dallamát nem ismerjük.

le, megszakítás nélküli folytonos vonal az egész sor, csak a 12-ik szótag nyújtása hozza meg a nyugvópontot. Ha a 11-ik *natura* vagy *positione* hosszú, akkor már az is megnyúlik. A sor két fele tehát nem válik el egymástól, a dallam töretlenül, egységes ívben, egyhuzamban fut végig a 12 szótagon. Amellett, hogy a szótagok kvantitása érvényre jut és a jelzett nyolcadik, kótairással ki nem fejezhető módon, hol vesztenek, hol nyernek időtartamban, a *tempo rubato* ismert hirtelen nekiszaladásai, vagy váratlan lassításai is gyakran megfigyelhetők valamennyi ilyenfajta dallamunk előadásában. A középtempo $\downarrow = 66-96$ közt mozog, ritkán, talán csak egyéni sajátágként előfordult 104—120 közötti gyorsabb és egy esetben: $\downarrow = 33$ -ig nyújtott, tehát már recitálásnak nem is nevezhető, a nép templomi éneklése módjára vontatott, cifrázott előadás.

Általában el lehet mondani, hogy a sorközbeni rubátók a szöveg erősebb kifejezésére törekednek, nem nagyon túlzottak és éppen nem izléstelenek: nagyban emelik az előadás plasztikáját. Vannak és voltak képzett zenészek, akik ennek a magyar szabálytalanságnak a szabályát nem tudták megérezni és azt mindenestül elvetik. Ezek közé tartozik Versegly. Itt következő elítélő szavaiban voltakép a magyar tempo rubato elég pontos körülírását kapjuk.¹

„Én az olyan musikabéli darabot, melly taktus nélkül szükölködik, a' minők a' mi falusi népünknek az ő akár egyházi, akár világi dúdolásai, és azok a' *szinfóniák*, vagy inkább *dízfóniák*, mellyeket a' mi Tzigányaink olly nyomorulttúl le-majmozni szoktak; úgy szinte az olyan darabot, mellyben a' taktus, leg alább nagyobb részént, és az egy kadentzia meg van ugyan, de a' taktus' lézeire nézve semmi rend, avagy rythmus nem találhatik, a' minők a' tantzra való tzigány nóták, és a' közönségesebb magyar énekek; — nem különben az olyan tántzot is, mellyben taktust, vagy ha taktusra menne is, azokra a' lépésekre vagy ugrásokra nézve, mellyekből egy egy taktus állani szokott, semmi bizonyos rendtartást, avagy rythmust nem tapasztalok; — elvégre pedig azokat a' verseket, mellyekben a' caesurán, és a' kadentzián, az az, a' rythmusnak a' leg alsó garádittsán kívül, semmi egyéb rendet és mértéket nem érzek; — mind ezeket, mondám, semmihez jobban nem hasonlíthatom, mint egy olyan kótyogósnak a' járásához, a' ki minden rend és mérték nélkül, már kifőbb, már nagyobb lépéssel, idestova tántorog; ki vévén, hogy minden második vagy harmadik lépés után caesura helyett meg botlik, 's meg áll; azután pedig minden negyedik vagy hatodik lépés után, a' falhoz ütven magát, kadentziát tsinál.“

Verseglyt, mint annyi mást, a nyugateurópai zenével való egyoldalú foglalkozás érzéketlenné tette a magyar népi énekmód legsajátosabb tüneményeivel szemben. Ahogy ő lekótázta dallamunkat, abban van is ütem meg mérték, de valószínű, hogy úgy soha senki nem énekelte. Largo-val jelzett tempója talán a kántoros vontatottságot akarja kifejezni. Írásmódja egyébként a merev 4 + 2 beosztást mutatja és a fönt leírt rubato előadásból semmit sem éreztet. Közelebb áll ahhoz Horváth Ádám írásmódja. Ő ugyan, mint afféle zenetanulatlan műkedvelő, csak kétféle kótát jegyez: hosszabbat és rövidebbet. De mintha csak a rubato szabadságát akarná feltüntetni, mikor a mi fönti dallamunkat így ritmi-

¹ Rövid | Értékezések | A' | Musikáról. | VI. Énekekkel | Szerzette | Versegi Ferencz. Bétsben 1791. X—XI. lap.

zálja (minthogy ezuttal a hangfokbeli eltérései nem érdekelnek, meglegyszem a ritmus közlésével):

— — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — — |
 — — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — — | — — — — — |

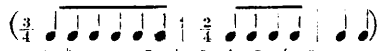
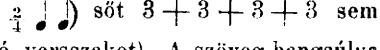
Még ebből a kezdetleges vázlatból is kitetszik a magyar rubató egyik kedvelt alakzata: a sor első és utolsó hangjának megnyújtása. Egyébként a fönt leírt előadásmódot legfeljebb az utolsó sorból olvashatjuk ki, a többiben ott a nyújtás a 6-ik szótagon, ott a caesura is, amit H. a 6-ik szótag után rövidebb, a sorok végén az öt vonalat átmetsző, hosszabb függőleges vonással jelez.

Hogy dallamunknak a XIX. század elejéről fennmaradt két lejegyzése a ma megfigyelhető népi előadásmódot nem tünteti fel, vagy mint Horváthé, csak tökéletlenül, abból nem következik, hogy akkor ez az előadásmód nem volt meg. Meg kellett lennie már csak azért is, mert legrégebb fajta dalainkkal jár együtt, amelyek ma már kiveszõben vannak. Az újabb népdalstílus nem ismer recitativót. Megvolt, mert Versegly ismerte és jellemezte fõnti szavaival. Mindkét lejegyzõ személye eléggé magyarázza, hogy miért nem tüntetik fel világosan.

Van-e a caesura nélküli 12-esnek valahol nyoma, a maig fennmaradt népi adatokon kívül?

II.

A Tinódi-féle 12-es dallamok átírása mai ütemekbe nem nehéz. Bár ütemvonal akkor még nem volt szokásban, a „semibrevis“-ek és „minimá“-k önként sorakoznak a népdalban is gyakori 4 + 2 ütemekbe. Egy dallama van, amelyben ez az ütemezés nem vihető keresztül: „Az szalkai mezõn való viadalról“ szóló éneké. Itt 10 minima után következik két semibrevis,¹ s ha páros ütemekbe szorítjuk a kótákat, úgy amint Mátray² tette, zenei képtelenség lesz belõle, mert a dallam kádenciája a 3. ütem súlytalan részére esik.

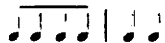
Minden fejlettebb dallamnak van valami immanens ritmikája, amely kiütöközik a dallamhangok rendjébõl még ritmustalan leírásban is. Ebben a meglehetősen primitív, recitáló jellegű dallamban nem találunk ilyet. ha csak azt nem, hogy két utolsó hangja — mert hosszabb és mert egy hangfokon van — közös súly alá kívánkozik. Vagyis éppen a két utolsó hang közé nem tehetünk ütemvonalat.³ A 10 gyors szótagot leginkább 6 + 4-nek oszthatjuk be () de lehet 4 + 6 is () sőt 3 + 3 + 3 + 3 sem lehetetlen, ha a szöveg kívánja (l. pl. a legutolsó versszakot). A szöveg hangsúlya

¹ A sorok záróhangja dupla, gyakori egykorú szokás szerint. A 4. sorban a tizedik hang semibrevis, alighanem sajtóhiba.

² Történeti, bibliai és gúnyoros magyar énekek dallamai. Bp. 1859.

³ A finn rúnómelódiák közt szintén van ilyen ritmus. L. Lumen kansan tä velmiä. IV. Runosä velmiä. Helsinki, 1910. 321. 324. s k. sz. A gyűjtött sokféle ütemezésével próbálkoznak. Jellemző, hogy egy gyűjtő ugyanazt a dallamot háromféleképp is írja (336., 342. sz.) ami azt bizonyítja, hogy e finn dallamok első tíz szótagjának sincs olyan immanens ritmusa, amelyet a szöveg ritmusa nem volna könnyűszerrel félre. Nagy különbség, hogy a finn szövegek nem igazi 12-esek, hanem szóismétléssel tákszócskák kitalított 8-asok

nem engedi a zeneileg szintén lehetséges ütemelőzős beosztást:

Látnivaló, hogy a tiz első dallamhang ritmusa meglehetősen rugalmas, nem követel, sőt szöveggel előadva nem is tűr meg állandóan egyféle szoros ütembeosztást, hanem könnyen alkalmazkodik a szöveg váltakozó ütemeihez.

AZ SZALKAI ME- ZÓN VALÓ VIADALRÓL.

TA mastra az Isten az kerebrjén népre
 Pogán fejedelmet nagy vesödelmére
 Jelösbén mindönnel ez Magyar nemzetre
 Paranchyolat fegefert bünteresere.
 Iol eritöc az Terec chyastar hatalmat
 Ir magyar orsfagban oly nagy birodalmat
 Mely nagy gazdagfaggal biria Buda varát
 Ez orsfagnac hatta nektöc fel gallerat.
 Nagy vesödelmeket az Budabol tesnec
 Kin segin Magyaroc igen vesikölnec
 Minap Memhet bafa szollaterekek nec
 Hogy nagy gyorfafaggal vele kebülne nec.

n

Oly igen

Mindez arra mutat, hogy a Tinódi-melódia ritmusa az Argirus-nótáéval és hozzá hasonló népi 12-esekével azonos.

Ezt az egyezést világosan jelzi a Tinódi írásmódja is. Tíz egyforma rövid, két hosszú hang; az első félsort nem választja el caesura a másodiktól, egyhuzamban pereg le a tiz első szótag, a két utolsó meglássúdik. Van-e ennél természetesebb módja a recitáló előadásnak? És valóban, recitáló jellegű népi dalmainkban a 12-es mellett még háromféle terjedelemben találunk hasonló menetű sorokat:

Hatos: nyolcas: tizes:

Mind a három még abban is rokona a Tinódi-dallamnak és az Argirus-nótának, hogy két hosszú többnyire egymagasságú. A záróhangokon rendszeren kisebb-nagyobb nyújtás figyelhető meg.

Ha elénekeljük Tinódi versét az ilyen módon ritmizált dallamra, úgy hogy az ütemhangsúlyhoz nem kötött első tíz hang közül arra vetünk egy kis hangsúlyt, amelyikre a szöveg éppen kívánja: ritmusa kifogástalanul fog hangzani mai fülnek is. Legfeljebb még azt a szabadságot kell vennünk, hogy az utolsóelőtti hangot megrövidítjük, mikor rövid szótag esik rá. Erre a szabadságra azonban feljogosít egy másik egykorú emlékün, amelynek ritmusa, néhány apró eltérést nem tekintve, azonos a szóbanforgó Tinódi-dallamával. A Hoffgreff-gyűjtemény 1₄ levelén, Mátray kiadásának 30—31. lapján találjuk.

„Az szent Tobiasnak egész historiaia.“

(Székel Balázs, 1546).

Jer - sze em - le - kez - zünc mos - tan my nagy dol - gok - rol

Is - ten fi - a - y - nak nagy be - kes - sé - gek - röl

es my a - tya - ink - nac ö e - rös hi - tők - röl,

hogy ne fe - let - kez - zünc so - ha mi e - zek - röl.

Ez az ének¹ — azonfelül hogy első része dallamban is emlékeztet Argirus nótájára — még közelebb jár hozzá ritmusban, mint a Tinódié. Itt csak egyetlen hosszabb hangot látunk a sorok végén. Az utolsóelőtti szótag rövidege megerősíti azt a feltevést, hogy az efféle dallamok előadásmódja megegyezett a régi 12-eseknek népi recitáló módjával, amint azt fent leirtuk. Az utolsó sor ugyan 4 + 2 ütemre vall, de azzal a különbséggel, hogy az 5-ik szótag rövid, ami megint szabadabb recitáló ritmust sejtet. Végül az utolsó hang ú. n. „longa“ nem kétszerese, hanem négyszerese az utolsóelőttinek, erős nyújtást jelent, ami különben általános szokás az akkori énekeskönyvekben.

Hogy régi énekesek hogyan segítettek magukon, ha egy-egy sorban vélet-

¹ Nagyon elterjedt dallam lehetett a XVI. században, még két változata szerepel a Hoffgreff-gyűjteményben (l. Mátraynál VIII. és XII. sz. alatt). Székárosi Horvát A. éneke: „Semmit ne bánkódjál Krisztus szent serege“ is erre mehetett, bár nem maradt kótás egykorú feljegyzése, csak a Maróthi-féle Zsoltár mellékletében van meg 1774-ből.

lenül egy szótaggal több került eléjük, megmutatja az első sor, mely az eredetileg 12-es dallamra 13 szótagot alkalmaz.¹

Mátray ritmizálási kísérlete teljesen értelmetlen és természetellenes s azt is csak az eredeti többszörös megváltoztatásával tudta elérni.

III.

XVI. századbeli költőinknek, főleg Tinódinak verselését sokszor kifogásolták. Erdélyi Pál,² a kevesek egyike, akik a dallam fontosságát felismerték, egyenesen azzal magyarázza, ha nem is menti e versek fogyatékoságát, hogy a dallam pótolta a hiányzó zenei elemet magával a zenével.

Elméletileg a legújabb ritmika álláspontján van Erdélyi, mikor ezt mondja: „a kor tisztára meg volt elégedve verselőivel és nem kívánczolt új után... Nem szabad egyoldalúan itélni a múlt felett, legkevesebb szabad kiemelni valamely tényt korából (32. l.).“ De nem következetes, mikor mégis mai szempontból bírálja őket: „nem voltak tisztában a magyar ütemes verssel mindenütt. Gyakran visznek át egy-egy szót a következő ütembe, miáltal a vers jó hangzása szenved. Ezekben a versekben érezzük már a hangsúlyos és nem hangsúlyos tagok magyar fülnek tetsző lebegését, de nem tapasztaljuk, hogy a verselés öntudatos volna, hogy az ütemezés bizonyos ismert törvények szerint történének. Inkább az énekszerzők füle mérte ezeket a sorokat, mint elméje. A fő súlyt mindig a szótagok számára helyezték és kevésbé az ütemek szabatoságára, innét van, hogy sorok szótag számra megegyeznek, de az ütemek elhelyezésére nem felelnek meg egymásnak. A tizenkettesben mai verselésünk megkívánja, hogy 3 + 3 + 3 + 3 ütemű sorra a rímelő sor is hasonló legyen, legfeljebb ha a 4 + 2 + 3 + 3 alakot engedi meg. Ilyenre a históriás énekszerző alig gondol. Innét van, hogy pl. nem egyes szakaszokban, de egész lapokon keresztül nem találunk rímelő sorokban egyértékű ütemezést“. Sőt, gyakran még a középmetrumot sem tartják meg.

Valóban, ha olvassuk a XVI. század tizenketteit és olyan ritmizálással olvassuk, amilyenhez Arany, vagy akárcsak Gyöngyösi szoktatott: ugyancsak meg-

¹ Énekes könyveink erre utasítást is adnak. Gálszécsi (1536) szerint „az énekekben néhol több igék vannak, hogynemmint az első versnek nótái (értsd: kótái) volnának, azért ilyen módot tartsatok, hogy az hol ez történendik, tehát egy nótán teljesítitek azokat be, ezt pedig hogy inkább eszetekbe vehessitek, könnyebbségnek okáért minden ineket megvirguláltam.“ L. Irod.-tört. Közl. XXI. 372. M. Könyvszemle 1911. 11. lap. Ez a gyakorlat másfél századdal később is változatlanul megvan. Náray, *Lyra coelestis* (1695), „Praefatio ad Cantorem seu lectorem“ idevágó része: „Unicum hoc in finem monendum venit, quod sicut in Pfalmis ubique sunt versus difformes, aliqui breviores, aliqui longiores nihilominus per contractionem vel protractionem omnes sub eadem nota cantari confueverunt; ita subinde, varius tamen, continget, quod in his quoque Cantionibus aliqui versus unâ vel alterâ syllabâ, vel etiam integris verbis breviores aut longiores obveniant, praecipue ex eo quod maluerim subinde verbis Ecclesiae aut Sacrae Scripturae, vel eorum sensui magis genuino me accomodare, quam elegantias aut aptiores cadentias quaerere, quae tamen discretus Cantor facile poterit solito modo notae subijcere et accomodare“.

² A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek. Bpest 1887. (Itt említi 54. l., hogy Argirust még hallotta énekelni, busongó melodiájára homályosan még emlékszik.)

döcögtenek. De helyes megítélésükre tisztára olyan előadás alapján jutunk, amilyenre szánva voltak, amilyenben éltek. Énekekben, különösen a fent leírt módon előadva: eltűnnek a kifogásolt darabosságok, tökéletlenségek.

Nem technikai ügyetlenség ezek oka. „Tinódi technikájával, Ilosvai nyelvében meg lehetett volna írni a magyar Nibelungot“. Ha nem is nagy poéták e régi verselőink, jobban is tudták volna csinálni, ha szükségét érzik. De miért hozták volna szabályosabb rendbe ütemeiket, mikor anélkül is jól hangzott énekük? Mért tartottak volna caesurát a tizenkettesben, az Argirus-fajta melódiák mellett, mikor a zene átsiklik a 6-ik szótagon és az esetleg átvágott szó derekát nem veri kellemetlenül a fülhöz. Mert, hogy meg tudták tartani a középmetrumot, ha akarták, azt egy kis statisztika eléggé bizonyítja.

Tinódi verselésén — Dézsi Lajos szerint — „nehéz a fejlődést kimutatni, mert mindvégig kevés, mondhatnók, egyre kevesebb gondot fordít rá.¹ Ha utolsó művei egyikét, a „Zsigmond király fogságá“-t egybevetjük a „Jason királyfi“-val, még az igyekezetet sem látjuk gondosabb verselésre.² Ehhez az ítélethez csak hosszabb vizsgálódás után szólhatnék hozzá. De ha a tizenketteseit nézem, a középmetrum kezelésében egy sajtószerű dolog mindig feltűnik.

Tinódi öt művében ír tisztán tizenkettest. Közülök háromnak a dallama $4 + 2$ ütemezésű. (Buda veszése, 1541. Prini Péter stb. 1542. Verbőczy Imre stb. 1543.) Ezekben alig van egy-két sor középmetrum nélkül. A „Jason királyfi“ dallamát nem ismerjük, de tekintve, hogy 340 sora közül csak egynek (a 228-iknak) nincs középmetruma, feltehető, hogy az is $4 + 2$ ütemre ment. Ennek a négy műnek összesen 856 sora közül csak hét az olyan tizenkettes, melyben a középmetrum szót vág ketté. Ellenben az ugyancsak 1543-ban kelt „Szalkai mezőn“ 260 sora közül huszonkettő olyan. Ekkora különbséget, egyidőben írt művek közt, nem tudok mással magyarázni, mint azzal, hogy a „Szalkai mezőn“ olyan dallamra készült, amely nem kívánja meg a középmetrumot. Viszont a caesurátlan sorok nagy száma is azt bizonyítja, hogy ennek a dallamnak előadása az Argirus-nótához hasonló lehetett, egyenletes recitálás, a hatodik szótag megnyújtása, a hetedik hangsúlyozása nélkül.

Tinódi ezután kilenc évig nem írt tizenkettest. Tisztán, később sem írta többé. 1552 után írt tizenkettesei közé 4-ik sornak mindig 13-ast vegyít. Ilyen formában írta az „Erdéli históriát“, a „Szegedi veszedelmet“ és „Budai Ali Basa históriáját“. Valamennyinek dallama, a 13-as sorok előtagja is, $4 + 2$ ütemezést tüntet fel a kótírásban. Mégis, a caesurátlan sorok száma itt még nagyobb, mint a „Szalkai mezőn“-ben: 2464 sorból 276. Mi lehet ennek a magyarázata? Talán igaza van Dézsi Lajosnak, hogy Tinódi verselése élete vége felé gondatlanabb lett? De ezt részletesen kellene bizonyítani. Talán a közben szinte kizárólagosan írt 11-esek mellett szokott el Tinódi a 6-ik szótag meglassításától? Másképpen próbálom megfejteni az ellenmondást.

Ha figyelembe vesszük, hogy a históriás ének előszóval való előadásában a fődolog mindig a szöveg érthető deklamálása kellett hogy legyen, aligha merész

¹ Irod. tört. Közlem. XXI. 293.

² Tinódi életrajza. 140. l.

az a feltevés, hogy a folytonos ritmussal jelzett felsorok előadásközben engedtek merevségükből és többé-kevésbé megközelítették azt a ritmust, amelyet a „Szalkai mezőn“ dallama írásban is kifejez. A mai népének tanúsága is emellett szól. A deklamáló elem mindig a pontos ritmus rovására növekedik, amikor nem táncritmusban, hanem inkább a szöveget éreztetve éneklük. A népi 12-esekben is gyakran elmosódik a két felsor közti választóvonal. Sőt még arra is van példa, hogy két egész sort, 24 szótagot fog egybe a recitálás, úgy hogy nemcsak a felsor, hanem a sor végén sincs megállapodás vagy lassítás. Tinódit is előadói praxisa és a törekvés, hogy minden szavát megérttesse hallgatóival, mindinkább ebbe az irányba vihette.

Hogy Székely Balázs másképp verselt-e az idézett Argirus-ritmusú dallamra, mint a 4 + 2 ütemre, nem tudjuk, mert ez az egyetlen ránkmaradt éneke. De megvan három, vele egyívású szerző egy-egy ilyen énekének dallama. Ezek: Dézsi András „Ifjú Tóbiás“-a (RMKT. V. 58. Mátray 34. l.), Batizi András „Zsuzsanna“-ja (RMKT. II. 81. Mátray 46. l.) és Kákonyi Péter Sámson-ja (RMKT. II. 289. Mátray 20. l.) E háromnak együttvéve 994 sorából csak 11-nek nincs a 6. szótag után caesurája s ebből hat (mind Kákonyinál, kinek szövege sokszor hibásnak látszik) 7 + 6-os, könnyen énekelhető a 6 + 6 melódiára. Ellenben Székely 276 sorából sorából 13-ban nincs (ezekből három 7 + 7-est a sormetszetesekhez kell számítani). Szilády Áron szerint (RMKT. II. 479.) „Sorai mint rimeik alkotásában ezek szabályossága kedvéért sohasem hajlandó az értelmet feláldozni s ezért a szótag számra és sormetszetre nincs annyi tekintettel, mint némelyek kortársai közül“. Az elmondottak után talán valószínűbb, hogy a dallam-ritmus engedte szabadsággal élt, ha nem is oly mértékben mint Tinódi.

De nem a sormetszet megvolta vagy hiánya az egyetlen és főkülönbség a Tinódi és Gyöngyösi 12-ese közt. „Sajátsága ennek — mondja Arany János az utóbbiról — hogy rendszerint a közepén s végén egy-egy nehéz ütem (tactus) áll, a többiek nem ugyan rendes mértékkel, de könnyen lebegnek. Gyöngyösinél már a gondolat e rhythmus szerint képződik: a kettő, egy test, egy lélek, elválhatatlanul.“ Ez az, ami hiányzik a XVI. század verseiből, gyakran olyankor is, mikor sormetszetük megvan. „Nehéz ütem“ csak egy van bennük, a sor végén, a sor többi része szabadon lebeg: mint az Argirus ritmusa. A Gyöngyösinél tetőpontra ért és a XVI. században már kezdődő kétagú 12-es mellett egy osztatlan 12-es mutatkozik itt, amely két egykorú emlékünknél a mai népi előadásmóddal egyező ritmusán világosan felismerhető.

Ez a ritmizálás, a XVI. század 12-eseire alkalmazva, azoknak sokszor megrótt darabosságát, zökkenőt nagyrészt eltünteti. Bár eddig csak két egykorú adat bizonyítja, hogy a XVI-ik században megvolt, valószínűnek kell tartanunk, hogy a középmetszetes melódiák előadása is hajlott rá.

*

Verstörténetünk homályának eloszlatására újabban Horváth János tett jelentős lépést (M. Nyelv XIV. 49.), mikor verstani kronológiát sürget s azt a 8-asra nézve össze is állítja.

A magam részéről csak kettőt szeretnék hozzátenni.

Egyik, hogy minden típus vizsgálatánál első kérdés legyen: van-e melódiája?,

énekelték-e? vagy csak olvasták? Énekszövegek ritmizálása a dallam mellőzésével vagy illuzórius, vagy egészen lehetetlen.

A másik az, hogy aki verstanulmányozó céllal temetkezik régi irodalmunkba, vigye oda magával mindazt a tanulságot, amit csak az eleven, dallamával együttélő népdal megfigyelése nyújthat.

Kodály Zoltán.

HÓVETŐ GERGELY ÉS MESEI ROKONAI.

A sárospataki református főiskolai könyvtár kéziratárának 891/1—12. a. b. jelzésű kézirat mesegyűjteményének¹ 5. sz. meséjében, mely „Egy királyfrül, aki házassodni menvén idegen országra“ címet viseli s a *nagyevő és társai*-tipushoz tartozik, s melynek egyik érdekessége az, hogy az említett típuson kívül más típusok alkatelemei benne fel nem találhatók, szó van arról, hogy a *bundás ember* a megtüzesített vasházban „*megtűrli a bajuszát, hát olyan fagyást, deret bocsát, hogy valamennyi kovács volt, mind megfagyott*“ s ismét, mikor „*megtűrli és rázza a másik fél bajuszát, megint melegebb vala*“.

Ez a mesei *fázóember* vagy *nagyfázó* annál a tulajdonságánál fogva, hogy ha bajuszát megtűrli vagy megrázza, fagyot vagy meleget gerjeszt, magyar és oláh időjósoló babonákkal van kapcsolatban.²

A magyar babonák szerint: „*Mögrázta Gergyő a szakállát*“ (= Gergely napján is hó esett. Magyar Nyelvőr: XXXVIII. 189. I. Csaplár Benedek gyűjtéséből közli Pintér Kálmán); „*Ha megrázza Gergely a szakállát, akkor még forog a hideg azután is*“ (Néprajzi Értesítő, 1914. évf. 70. I. Rákospalotáról). Kálmány L.: Szeged népe III. k. 177. I. 19. sz. adalék címe: Mit szeretne Gergely? „*Gergely ebben mondja Mátyásnak, hogyha ott volna, ahol ő, a tehénben megfagyasztaná a borjút, az asszonyban a gyereket.* (Szöreg.) Szülőfalumban: Besenyőteleken (Heves vm.) a babona szintén ismerős s azt szokták mondani, hogy „*ha Gergely megrázza szakállát, nagy hideg még hó léssz*“, vagy úgy is emlegetik: „*Gergely havat vet*“. Az oláh babona szerint „*mikor tavasszal havazik, Baba Dochia a hótól rázza a kozsókját*“ (Moldován Gergely: Alsó-Fehér vm. monografiája, I. k. 2. rész, 1040. I.).³

¹ Kiadta: Gulyás József Sárospatakon. L. Kritikai ismertetését *Ethnographia*. 1916.

² Más népek folklore-jában megfelelő párhuzamokra nem akadtam.

³ Más ilyen *fagyos* (jobban mondva: fagygerjesztő) *szentek* még a magyar hagyományban: *Mátyás* (febr. 24), a májusi fagyos szentek: *Szervác, Pongrác, Bonifác, Orbán* (május 25) és *Illés* (az ó- és újnaptárban egyformán július 20-án). *Magyar Nyelvőr*: XXX. évf. 352. I. „*Ha nem tanál, még csinál havat a Mátyás*“ (Ada, Bács-Bodrog vm.). *Mátyás* egyébként mint „*jégtörő*“ ismeretes. *Kálmány*: Szeged u., III. 176—177. I. 18. sz. *Hogyan jutott Urbán hátra?* Urbán u. i. kalendáriumcsináláskor a korcsmában volt s *későn* ment haza. Akkor mondta, hogy a *tél közepébe* kellett volna őt tenni, a tehénbe a borjút befagyasztotta volna. (Szöreg.) Ugyancsak *Kálmány*: Szeged u., III. 173—174. I. 15. sz. adaléka („*Krisztus társasága és a rác*“) elmondja, hogy *Illésnek* a rác nem akar bort adni, mert *Illés* úgyis kótyagos és *nevenapján jön a jégeső s a szél*. „*Hát még ha innék!*“ (Egyházaskér.) Egyebekben lásd *Katona* L. idevonatkozó cikkeit (Irod. Tanulm. II. k. 274—279. I. A „*Fagyos Szentek*“ s u. o. 280—286. I. Orbán napja).